

Катэгорыя самаідэнтыфікацыі асобы як аб'екта літаратуразнаўчых і іншых гуманітарных ведаў

Глазман Л.Я.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, Віцебск

У артыкуле даследаецца катэгорыя самаідэнтыфікацыі асобы як аб'екта міждысцыплінарных гуманітарных ведаў, які ў апошнія дзесяцігоддзі даволі рэзка набыў у розных галінах гуманітарных навук статус найбольш вывучаемай з'явы.

Мэта працы – выявіць і ахарактарызаваць сутнасць феномена самаідэнтыфікацыі асобы ў міждысцыплінарным дыскурсе ў дыяхранічным і сінхранічным аспектах.

Матэрыял і метады. У якасці матэрыяла для аналізу катэгорыі самаідэнтыфікацыі асобы выкарыстоўваюцца навуковыя даследаванні псіхалагаў, сацыёлагаў, сацыяльных псіхалагаў і філосафаў, антрапалагаў, літаратуразнаўцаў, прысвечаныя дадзенаму феномену.

Сярод метадаў даследавання вызначаюцца культурна-гістарычны, параўнальна-гістарычны і элементы кантэкстуальнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Падыходы да аналізу самаідэнтыфікацыі асобы мяняліся на працягу XX стагоддзя: ад бес-свядомага псіхалагічнага працэсу (У. Джэймс, З. Фрэйд) да сацыяльнай з'явы (Дж. Мід, Ч. Кулі). З пачаткам філасофскіх даследаванняў (М. Хайдэгер, Ю. Хабермас, В. Хёсле) з'яўляецца ўвага на камунікатыўную, кагнітыўную прыроду самаідэнтычнасці, супярэчліваць “я – іншы” і г.д. Сёння распаўсюджанне атрымалі культуралагічныя (Э. Гідэнс, А. Шаманаў, А. Астахаў), філалагічныя (П. Рыкёр, М. Бахцін, Л. Сафронава), новыя псіхалагічныя (А. Лук'янаў) тэорыі ідэнтычнасці. Аналізуюцца розныя ўзроўні самаідэнтычнасці асобы. Працэс даследавання дадзеных аспектаў нашыраецца, патрабуючы пэўнай навуковай чэласнасці вывучэння.

Заключэнне. Самаідэнтыфікацыя асобы разглядаецца пераважна як складаны, абумоўлены ў культурна-гістарычным плане, бесперапынны працэс набыцця тоеснасці чалавека з самім сабой. Дыялектыка гэтага працэсу заключаецца ў немагчымасці такога самасупадзення, а таксама ў супрацьстаянні асобаснага і сацыяльнага складнікаў.

Ключавыя словы: самаідэнтыфікацыя асобы, ідэнтычнасць, гуманітарныя навукі, літаратуразнаўства, мастацкая ўмоўнасць, самасць, асобасны крызіс.

(Ученые записки. – 2020. – Том 32. – С. 101–106)

The Category of Self-Identity as the Object of Literary and Other Humanitarian Knowledge

Glazman L.Ya.

Education Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

The article deals with the category of self-identity as the object of interdisciplinary humanitarian science, which in recent decades has acquired the status of the most topical phenomenon in various humanitarian fields.

The purpose of the study is to identify and characterize the essence of the phenomenon of self-identity in interdisciplinary discourse in diachronic and synchronous aspects.

Material and methods. As a material for the analysis of the self-identity category, scientific studies in psychological, sociological, social psychological and philosophical, anthropological, literature fields, which are connected with the phenomenon, are used.

As research methods, the cultural-historical, the comparative-historical and elements of contextual analysis are used.

Findings and their discussion. Approaches to the analysis of self-identity have changed during the twentieth century: from an unconscious psychological process (W. James, Z. Freud) to a social phenomenon (J. Mead, C. Cooley). With the beginning of philosophical researches (M. Heidegger, J. Habermas, V. Hesse), attention was paid to the communicative, cognitive nature of self-identity, the contradiction of “I – not I”, etc. Nowadays, cultural works (E. Giddens, A. Shamanov, A. Astakhov), philological (P. Riker,

M. Bakhtin, L. Safronov), new psychological (A. Lukyanov) identity theories have become widespread. Different levels of personal identity are studied. The research process of various aspects is expanding, which requires a certain scientific integrity of learning.

Conclusion. *Self-identity is defined primarily as a complex, culturally and historically determined, continuous process of finding the person's identity with himself. The dialectic of this process lies in the impossibility of such self-coincidence, as well as in the opposition of personal and social components.*

Key words: *self-identity, identification, humanitarian sciences, literary criticism, artistic conventions, self, personality crisis.*

(Scientific notes. – 2020. – Vol. 32. – P. 101–106)

У сучасным літаратуразнаўстве прасочваецца выразная тэндэнцыя да актуалізацыі праблемы самаідэнтыфікацыі асобы: на ўзроўнях аўтара, наратара, літаратурнага персанажа. Пра гэта сведчыць значная колькасць даследаванняў, у якіх вывучаецца або фігуруе дадзенае з’ява. І гэта не дзіўна, бо само пытанне асобнай ідэнтычнасці абвастрылася ў посткаланіяльную эпоху. Феномен ідэнтычнасці аб’ектыўна прысутнічае ў мастацкіх тэкстах: як рэальны чалавек праходзіць працэс уласнай ідэнтыфікацыі, так і літаратурны герой, паколькі персанаж з’яўляецца, па выразе М. Бахціна, “завершаным целым” [1, с. 16–18]. Аднак, як правіла, заяўленая ў назве літаратуразнаўчых даследаванняў ідэнтыфікацыйная праблема разглядаецца па-за спецыяльным тэарэтычным абгрунтаваннем; адсутнічае і каментарый да тэрміналогіі, якая выкарыстоўваецца (напрыклад, дасертацыі апошніх гадоў І.А. Якунінай, А.С. Ярынай, А.У. Бімаева, К.Г. Дочавай і інш.). Маецца на ўвазе дапушчэнне, што паняцці “самаідэнтыфікацыя”, “ідэнтычнасць”, “самаідэнтычнасць” загадзя зразумелыя рэцыпіентам. Да таго ж гэтыя тэрміны набываюць кожны раз тое канкрэтнае значэнне, якое даследчыку зручна актуалізаваць, без дадатковых каментарыеў. Тым не менш тэарэтычнае абгрунтаванне феномена знаходзім перадусім у псіхалагічных, філасофскіх і сацыялагічных працах даследчыкаў-класікаў XX стагоддзя Э. Эрыксана, Ю. Хабермаса, А. Гідэнса, В. Хёсле, сучасных расійскіх вучоных А.Ю. Шаманова, М.А. Шчарбакова, А.У. Лук’янава, А.П. Бялінскай і інш. Такая сітуацыя робіць відавочнай неабходнасць зрабіць экскурс у мінулае стагоддзе і прасачыць гісторыю тэрміналогіі ў названай галіне, а таксама разгледзець і прааналізаваць тыя тэарэтычныя погляды на самаідэнтыфікацыю асобы, што склаліся ў сучасных даследчыкаў гуманітарнага профілю.

Мэта артыкула – выявіць і ахарактарызаваць сутнасць феномена самаідэнтыфікацыі асобы ў міждысцыплінарным дыскурсе.

Матэрыял і метады. У якасці матэрыяла для аналізу катэгорыі самаідэнтыфікацыі асобы выкарыстоўваюцца навуковыя даследаванні псіхалагаў (У. Джэймса, З. Фрэйда, К. Юнга, Э. Эрыксана, А.У. Лук’янава), сацыёлагаў (Дж. Міда, Ч. Кулі, А. Гідэнса), сацыяльных псіхалагаў (Х. Тэджфела) і філосафаў (М.М. Бахціна, М. Хайдэгера, Ю. Хабермаса, В. Хёсле), антрапологаў (А.Ю. Шаманова), літаратуразнаўцаў (С.С. Імяхелавай, Л.А. Сафронавай), прысве-

чаных дадзенаму феномену, з прымяненнем культурна-гістарычнага, параўнальна-гістарычнага метадаў і элементаў кантэкстуальнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. У самым агульным плане самаідэнтыфікацыя чалавека вывучаецца яшчэ з антычных часоў, аднак як асобная катэгорыя дадзенае паняцце паступова вылучылася да пачатку XX стагоддзя. Сярод папярэднікаў навуковага абгрунтавання феномена ідэнтычнасці асабліва вызначаюцца даследаванні псіхалагаў У. Джэймса, З. Фрэйда, К. Юнга, Э. Фромма, сацыёлагаў Дж. Міда, Ч. Кулі і інш.

Навуковец У. Джэймс вывучаў ідэнтыфікацыю асобы найперш у кантэксце праблемы самасвядомасці чалавека. Пры гэтым “я” амерыканскі псіхолог уяўляе ў выглядзе кампанентаў “я”; яго пачуццяў і эмоцый (“Self-feelings” [2, с. 292]); дзеянняў, да якіх яны прыводзяць (“Self-seeking and Self-preservation” [2, с. 292]). Паводле Джэймса, да кампанентаў “я” адносяцца матэрыяльнае “я” (тое, чым чалавек валодае), сацыяльнае (пэўныя сацыяльныя ролі, з якімі чалавек сябе атаясамлівае; найбольш няўстойлівы кампанент, на думку аўтара), духоўнае “я” і чыстае “я”. Апошні кампанент і звязваецца ў Джэймса з усведамленнем сябе, сваёй тоеснасці самому сабе як суб’екту, якое аўтар называе пачуццём асобнай ідэнтычнасці (“the sense of personal identity” [2, с. 330]). Асаблівую ўвагу аўтар надае біялагічным, фізічным працэсам свядомасці, а таксама факту бесперапыннасці свядомасці, у якой усё перажытае не паўтараецца.

Праблему самаідэнтыфікацыі закранаў у межах сваёй тэорыі псіхааналізу З. Фрэйд, не ўжываючы пры гэтым самога тэрміну. Даследуемы феномен разглядаўся псіхалагам як падсвядомы, пераважна біялагічны працэс атаясамлівання асобы з бацькамі, звязаны з біялагічнай адаптацыяй асобы. Вывучэнне ідэнтыфікацыі асобы як бессвядомага працэсу было некаторы час характэрна для паслядоўнікаў фрэйдыскай тэорыі. Але даволі хутка стала відавочнай недасканаласць такога ўяўлення пра асобу, вывучэнне асобнай ідэнтычнасці патрабавала звароту да сацыялагічных ведаў. Напрыклад, адзін з яркіх паслядоўнікаў З. Фрэйда К. Юнг падкрэсліваў неабходнасць улічваць сацыяльнае асяроддзе падчас вывучэння станаўлення асобы. У якасці цэнтральнага паняцця Юнгам ужываецца традыцыйны на той час для гуманітарных ведаў тэрмін “самасць”, пад якім Юнг разумеў сукупнасць свядомага і несвядомага псіхічнага быцця чалавека; “самасць” – цэнтр яго цэласнасці, падобна да таго,

як эга з’яўляецца цэнтрам свядомага розуму. Самасць адлюстроўвае індывідуальнасць асобы і дасягаецца – у той ці іншай ступені – праз працэс індывідуальнасці. Апісанне гэтага працэсу, на нашу думку, па сваім прынцыпе адпавядае працэсу самаідэнтыфікацыі, калі браць яго псіхалагічны, індывідуальны бок (без уліку сацыяльнага асяродка), бо індывідуальнасць, па Юнгу, закранае пераважна індывідуальна-асобасныя ўласцівасці чалавека.

Апрача дзейнасці неафрэйдыстаў, праблемай асобнай самасці займаліся таксама А. Адлер, К. Хорні, Г. Саллівэн і інш. Усе яны сцвярджалі пераважную ролю бессвядомага ў станаўленні асобы, падкрэсліваючы, аднак, уздзеянне сацыяльных фактараў, што прадвызначала дыялагічны падыход да праблемы самаідэнтыфікацыі асобы.

Адначасова ў 30-я гады ХХ стагоддзя Дж. Мід і Ч. Кулі вывучаюць станаўленне асобы ў ракурсе сацыяльнага ўзаемадзеяння, пад уплывам якога і фарміруецца ідэнтычнасць чалавека (у тэрміналогіі дадзеных даследчыкаў – самасць). Мід вывучае асобу ў кантэксце сваёй сацыялагічнай тэорыі, пазней названай сімвалічным інтэракцыянізмам, вылучаючы ў структуры самасці два складнікі: “I” і “Me”. Паводле Міда, чалавек для станаўлення ўласнай самасці павінен стаць аб’ектам для самога сябе, а гэта магчыма толькі ў сацыяльным вопыце, падчас сацыяльнай камунікацыі. Ч. Кулі выводзіць фарміраванне самасці асобы з таго, як яе бачаць і ўспрымаюць іншыя людзі ў працэсе сацыяльнай актыўнасці. Працэс уключае тры асноўныя элементы: “The imagination of our appearance to the other person; the imagination his judgment of that appearance, and some sort of self-feeling” [3, с. 152]. У гэтай сувязі сацыялаг падкрэслівае “люстрыны” характар самасці (“the looking-glass Self” [3, с. 152]).

Нягледзячы на актыўнае вывучэнне ў першай палове ХХ стагоддзя тых характарыстык асобы, якія сёння прынята называць асобнай ідэнтычнасцю, навуковы статус паняцця атрымала дзякуючы знакамiтаму псіхолагу Э. Эрыксону, які таксама зрабіў ідэнтычнасць асобным аб’ектам вывучэння. Застаючыся прыхільнікам псіхааналізу, Эрыксон тым не менш вымушаны пашырыць сферу даследавання. Ён ужывае тэрмін “псіхасацыяльная ідэнтычнасць”, падкрэслівае гістарычнасць і кантынмальнасць феномена, які даследуе, яго зменлівасць на працягу чалавечага жыцця.

У 1980-я гады тэорыя ідэнтычнасці развіваецца дзякуючы, апрача іншага, дзейнасці прыхільнікаў кагнітыўнага напрамку сацыяльнай псіхалогіі, сярод якіх вылучаюцца Х. Тэджфел, Дж. Цёрнер, Г. Брэйкуэл. Ідэнтычнасць разглядаецца імі як кагнітыўная сістэма, што праходзіць некалькі этапаў свайго станаўлення ад знаёмства з пэўнай сацыяльнай групай да ідэнтыфікацыі сябе з ёю. Вучоныя рэзка размяжоўвалі сацыяльную і асобасную ідэнтычнасці. Можна адзначыць, што зварот да сацыялагічнага аспекту пашырыла ўяўленне пра дадзены феномен як пра ўмову асобнага станаўлення менавіта ў камунікатыўнай

прасторы, як пра з’яву, якая фарміруецца непасрэдна ў сацыюме і не існуе ў адарванасці ад яго. Яшчэ адзін бок асобнай ідэнтычнасці – яе філасофская прырода. Асэнсаванне праблемы з пункту гледжання філасофіі дало магчымасці да спасціжэння пэўных агульных, універсальных (у параўнанні з больш канкрэтнай, практычна накіраванай псіхалага-сацыялагічнай сферай) прынцыпаў, якія датычацца нашага даследавання.

М. Хайдэгер у сярэдзіне ХХ стагоддзя ўзняў праблему характару ідэнтычнасці (перадусім ідэнтычнасці быцця і мыслення) у філасофскім сэнсе, даказваючы, што яна будзеца на адрозненні і залежыць ад “конкретного опыта”, “конкретного исторического контекста” [4].

Немецкі філосаф і сацыёлаг Ю. Хабермас разглядае самаідэнтычнасць асобы ў кантэксце распрацаванай ім тэорыі камунікатыўнага дзеяння. Ідэнтычнасць “я” ён уяўляе як пэўны баланс паміж асобаснымі і сацыяльнымі ідэнтычнасцямі. Задача асобы – адначасова адпавядаць сацыяльным нормам і захоўваць сваю індывідуальнасць. Атрымліваецца, што Хабермас, з аднаго боку, супрацьпастаўляе сацыяльны і асобны складнікі самаідэнтычнасці, а з другога – паказвае іх непарыўную ўзаемасувязь, бо асобная цэласнасць дасягаецца толькі сумеснай працай абодвух відаў ідэнтычнасцей. Немалаважным унёскам у развіццё тэорыі ідэнтычнасці стала вывучэнне Хабермасам нацыянальнай ідэнтычнасці, а таксама зварот да разглядаемага феномена з улікам культурна-гістарычных фактараў.

Адметны ўнёсак у даследаванне самаідэнтыфікацыі асобы зрабіў В. Хёсле. Філосафа найперш цікавіць крызіс ідэнтычнасці як асобнага індывіда, так і – на больш шырокім узроўні – сацыяльных інстытутаў. Аднак жа, на наш погляд, вучоны аддае перавагу аналізу асобнай ідэнтычнасці, бо калектыўная разглядаецца ім даволі пункцірна – як адлюстраванне тых жа прынцыпаў і рэалізацыя тых жа схем, па якіх адбываецца крызіс у індывіда. Пад ідэнтычнасцю чалавека ён разумее сінтэз фармальнай (што ўласціва ўсім істотам) і рэальнай (вынік ментальнай актыўнасці) ідэнтычнасцей, якія існуюць у катэгорыі часу. Пры гэтым працэс самаідэнтыфікацыі асобы адбываецца праз стаўленне “я”-суб’екта (“I”) да “я”-аб’екта (“the Self”). Паводле Хёсле, “проблема ідэнтычнасці, в любом случае, является проблемой отождествления, идентификации “я” и самости” [5]. Прызнанне ўласнай самасці становіцца крытэрыем паспяховай ідэнтычнасці. Даследчык адстойвае думку пра непазбежнасць крызісаў (паколькі “мир не может не нарушить целостность сознания, ибо переполняет его; чрезвычайное богатство мира разрушает последовательность, необходимую для целостности сознания” [5]) і неабходнасць “направлять [ix] в правильное русло” [5]. Важную ролю для самаідэнтыфікацыі асобы Хёсле надае ўменню ў інтарэсах цэлага прымірыцца з уласным становішчам, а таксама прызнанню нябачнай заканамернасці свайго мінулага. Такім чынам, праца

Хёсле з'яўляецца спробай філасофскага асэнсавання праблемы ідэнтычнасці з улікам сацыяльных і псіхалагічных фактараў чалавечага існавання.

Англійскі сацыёлаг А. Гідэнс звяртаецца да ідэнтычнасці асобы ў кантэксце сучаснай культуры, якую ён характарызуе як эпоху позняга мадэрну. Самаідэнтыфікацыя чалавека ў гэтую эпоху актуалізуецца і характарызуецца адказнай рэфлексійнай дзейнасцю, адным з галоўных механізмаў якой з'яўляецца біяграфічны наратыў: “Self-identity, as a coherent phenomenon, presumes a narrative” [6, с. 76]. Гідэнс, хоць і абапіраўся на вопыт папярэднікаў, аднак здолеў дыстанцавацца ад стаўлення да асобы толькі як да псіхасацыяльнага арганізму, паказваючы ўпісанасць асобы ў культурна-гістарычны кантэкст эпохі, дзе аўтэнтычнасць самасці магчымая праз інтэграцыю жыццёвага вопыту ва ўмовах індывідуальнага стварэння або рэканструкцыі ўласнай біяграфіі.

Сувязь ідэнтычнасці асобы з наратывам адстойваў і французскі філосаф П. Рыкёр, які інтэрпрэтаваў станаўленне самасці чалавека як працэс яго ідэнтыфікацыі з персанажам з дапамогай наратыўнага апасродкавання. У выніку фарміруецца ідэнтычнасць, якую філосаф назваў наратыўнай.

У апошнія дзесяцігоддзі праблема ідэнтычнасці (а ў яе кантэксце звяртанне і да пытання самаідэнтыфікацыі) надзвычай актуалізавалася, перадусім у галінах сацыяльнай філасофіі, сацыяльнай псіхалогіі, культуралогіі. Найважнейшымі прычынамі такога “тэарэтычнага буму” з'яўляюцца ўсё большае ўсведамленне адноснасці, нетрываласці традыцыйных каштоўнасцей, а таксама глабалізацыйныя працэсы ў сацыюме. На падставе аналізу розных даследаванняў гуманітарнага профілю можна вылучыць асноўныя аспекты, якія становяцца галоўным аб'ектам увагі навукоўцаў. У першую чаргу, як правіла, разглядаецца пытанне пра ўласцівасці самаідэнтыфікацыі як бесперапыннага працэсу, яе крызісны характар і спосабы знаходжання і захавання; важным этапам вывучэння феномена з'яўляецца таксама адлюстраванне структуры і тыпалогіі самаідэнтычнасці; шмат увагі надаецца крызісу асобаснай і калектыўнай ідэнтычнасці ў сучасную эпоху і шляхам вырашэння гэтай праблемы. Таму мяркую, што мэтазгодна падчас аналізу сучаснай тэорыі пытання абапірацца на раскрыццё менавіта гэтых момантаў.

Сярод навукоўцаў, якія зрабілі першыя захады да абагульнення назапашанага навукай вопыту ў даследаванні асобаснай ідэнтычнасці і самаідэнтыфікацыі, вылучаюцца працы М.В. Закаваротнай, У.С. Малахава, А.У. Кузьміна. Тым не менш у даследаваннях названых вучоных бачым дастаковую колькасць супярэчнасцей і перахілаў (напрыклад, А.У. Кузьмін будзе сваю тэорыю ідэнтычнасці як праблему нацыяналізму, М.В. Закаваротная занадта супрацьпастаўляе індывідуальную і калектыўную ідэнтычнасць і г.д.)

Найбольш удалай працай лічым даследаванне А.Ю. Шаманава, які называе самаідэнтыфікацыю

асобы антропагенетычным феноменам. Факт актуалізацыі праблемы самаідэнтыфікацыі ў сучаснай навуковай думцы Шаманаў звязвае з фіксацыяй крызісу самаідэнтычнасці. Аднак у адрозненне ад А.У. Кузьміна, які лічыць прычыну крызісу ў растварэнні “я” ў “не я”, у канфлікце паміж індывідуальнай і сацыяльнай ідэнтычнасцямі, Шаманаў, наадварот, падкрэслівае камунікатыўны характар самаідэнтыфікацыі, прапануючы, услед за М.М. Бахціным, мадэль дыялогу культур. Сам феномен самаідэнтыфікацыі выступае ў Шаманава як працэс станаўлення чалавека праз “самаадрозніванне”. Такім чынам, сцвярджаецца адноснасць як уласцівая рыса самаідэнтыфікацыі. Прычыну ж яе крызісу ў сучасную культурна-гістарычную эпоху даследчык бачыць у адсутнасці характэрнай для папярэдніх часоў аднесенасці чалавека да абсалюты-заванага сімвалічнага іншага (Космас, Бог, Прырода). Канцэпцыя Шаманава арганічна ўвабрала ў сябе наратыўны, камунікатыўны, антрапалагічны і культуралагічны падыходы папярэднікаў.

Паралельна з сацыёлагамі і філосафамі распрацоўкай тэорыі ідэнтычнасці займаюцца даследчыкі ў галіне псіхалогіі, сацыяльнай псіхалогіі.

Значны ўнёсак у вучэнне пра самаідэнтыфікацыю асобы зрабіў прыхільнік сістэмна-антрапалагічнага падыходу ў псіхалогіі, заснавальнік тэорыі транстэмпаральнай самаідэнтычнасці А.У. Лук'янаў. Зыходзячы з традыцыйнага разумення самаідэнтычнасці як працэсу, што забяспечвае ўстойлівасць чалавека ў свеце і з'яўляецца ўмовай гэтай устойлівасці, даследчык шукае механізм, які “запускае” самаідэнтыфікацыйныя працэсы, г.зн. спрыяе развіццю чалавека падчас бесперапынных змен і адначасоваму захаванню ягонай цэласці. Так у навуковы ўжытак уваходзяць паняцці “транстэмпаральнасць” і “транстэмпаральная ідэнтычнасць”. Транстэмпаральнасць выступае як “процесс согласования времен <...> и синхронизация жизненных пространств в тех <...> секторах, в которых здесь и теперь осуществляет себя саморазвитие” [7, с. 7]. Апрача таго, Лук'янавым прапануецца формула ідэнтычнасці: “Я=уникальность+устойчивость” [7, с. 25], дзе пад “Я” маецца на ўвазе ідэнтычнасць, якая паказвае немагчымасць адначасовасці дзвюх прыведзеных характарыстык. Можна заўважыць, што Лук'янаў у сваім даследаванні абапіраецца на думку заснавальніка тэорыі ідэнтычнасці Э. Эрыксана пра кантынуальны характар ідэнтычнасці і развівае яе ў самастойную і даволі дасканалую канцэпцыю з увагай, сканцэнтраванай на самаразвіцці асобы, дзе сутнасць самаідэнтычнасці аўтар пастулюе як “готовность “изменить себя, не изменяя себе” [7, с. 9] ва ўмовах сацыяльных змен.

У вывучэнні самаідэнтыфікацыі асобы ў апошнія гады назіраецца тэндэнцыя да даследавання ўсё больш канкрэтных, прыватных праблем, асобных аспектаў. Напрыклад, Ю.В. Жываева звяртаецца да праблемы ўстойлівасці ў дачыненні да сацыякультурнай ідэнтычнасці, у структуры якой яна вылучае ста-

ноўчую і адмоўную мадальнасці (у залежнасці ад таго, як чалавек успрымае свет); І.А. Латыпаў даследуе самаідэнтыфікацыю асобы ў сучасным інфармацыйным грамадстве, сацыякультурны кантэкст асобнай самаідэнтыфікацыі вывучае Э.Д. Драева.

Асобна варта пазначыць даволі значны пласт сучасных даследаванняў, прысвечаных этнакультурнай і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Найперш, дадзеная праблема раскрываецца ў працах В.М. Бадмаева, І.В. Малыгінай, Д.М. Дроненка, Р.Р. Асылгужына, І.У. Мазуранка, Д.М. Батырава, Л.М. Яўсеевай, М.І. Курбанава. Каштоўным здабыткам самаідэнтыфікацыйных даследаванняў з’яўляецца артыкул айчыннага навукоўцы Я.С. Зяленскай, паколькі датычыцца пытання пошуку непасрэдна беларускай ідэнтычнасці. Яна перакананая, што ідэнтычнасць беларусаў не можа быць заснавана на супрацьпастаўленні “свае-чужыя”. У якасці вырашэння праблемы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў Зяленская сцвярджае неабходнасць спынення пошуку ідэнтычнасці і патрэбу звароту да культурных нацыянальных каштоўнасцей.

У літаратуразнаўстве праблема самаідэнтыфікацыі асобы і яе вывучэння набываюць спецыфічныя рысы, абумоўленыя асаблівасцямі мастацкай літаратуры, звязанымі перадусім з тым, што самаідэнтыфікацыя асобы тут даследуецца з улікам мастацкай умоўнасці, аўтарскай думкі, узаемаадносін паміж наратарам, аўтарам, чытачом і г.д. І тут важна размяжоўваць паняцце самаідэнтыфікацыі і некаторыя характарыстыкі персанажаў, якія таксама маюць непасрэднае дачыненне да асобы героя і раскрываюць яго ўнутраную сутнасць. У літаратуразнаўстве найбольш распаўсюджаным аспектам вывучэння асобы героя з’яўляецца яго характар. Аднак, калі характар уяўляе сабой сукупнасць пэўных асобных рысаў, якія фарміруюцца часта даволі падсвядома і ўплываюць на паводзіны героя, самаідэнтыфікацыя героя ўключае пэўную рэфлексію паводле ўласнай асобы, яе становішча і свядомасці, а таксама звязана са свядомым вызначэннем асобай свайго месца ў свеце, абавязкова ўключае ў сябе адказ на пытанне: “Хто я?”. Акрамя таго, на сучасным этапе развіцця літаратуразнаўчай навукі шырокае распаўсюджанне атрымалі даследаванні канцэпцыі асобы ў творчасці таго ці іншага аўтара або групы аўтараў (Н.Л. Бахановіч, Ю.М. Паўлава). Мяркуюем, што канцэпцыя асобы – гэта сістэма поглядаў на чалавека, пэўны па-мастацку аформлены падыход да яго. Самаідэнтыфікацыя ж уключае самапісанне, самапрэзентацыю персанажа ў тэксце, з’яўляючыся такім чынам поглядам героя на сябе, у адрозненне ад канцэпцыі асобы – погляда на персанажа “зверху”. Таму можна гаварыць пра самаідэнтыфікацыю як пра адзін са складнікаў, што адлюстроўвае мастацкую канцэпцыю асобы.

Адным з папярэднікаў тэорыі ідэнтычнасці ў галіне літаратуразнаўства стаў знакаміты рускі філосаф М.М. Бахцін. Ён разглядаў праблему самаідэнтыфіка-

цыі асобы як філасофскую катэгорыю ў кантэксце дыялагічнай канцэпцыі, адным з асноўных пастулатаў яго тэорыі быў прынцып “па-за-знаходжання” [1, с. 319, 433]. Калі ў прыродазнаўчых навукках, па Бахціну, дзейнічае прынцып атаясамлівання “А=А”, то ў гуманітарным свеце (у тым ліку, мастацкім) тоеснасць пазначаецца як “преодоление чуждости чужого без превращения его в чисто свое” [1, с. 433]. Паняцце “атаясамліванне” ў Бахціна як філасофскі прынцып дарэчы прымяняць у дачыненні да самаідэнтыфікацыі літаратурнага героя як “цэлага”, якое адрозніваецца ад аўтарскай свядомасці і ніколі не супадае з ёй.

Аднак часцей за ўсё ў літаратуразнаўчай думцы знаходзіць сваё адлюстраванне бахцінская канцэпцыя суаднесенасці аўтара і героя ў ракурсе вывучэння пісьменніцкай свядомасці, што зрабіла значны ўплыў на развіццё тэорыі наратарскай ідэнтычнасці і самаідэнтыфікацыі для шэрагу расійскіх літаратуразнаўчых даследаванняў, сярод якіх працы А.У. Астахава, Н.В. Барабанавай, С.М. Есіна.

Увогуле, апрача адзінкавых выключэнняў, назіраецца ўстойлівая тэндэнцыя да ігнаравання тэарэтычнага абгрунтавання праблемы самаідэнтыфікацыі/ідэнтычнасці асобы. Асобную групу складаюць даследаванні менавіта нацыянальнага аспекту ідэнтычнасці асобы ў літаратурным творы (працы Г.В. Шапкінай, С.А. Кулагіна, С.В. Канчаковай). На памежжы з лінгвістыкай разглядаюцца моўныя сродкі адлюстравання самаідэнтыфікацыі асобы ў творы (І.М. Гасанава). Акрамя таго, тэрмін “самаідэнтыфікацыя” ўжываецца не толькі ў дачыненні да асобы, але і да цэлай літаратуры (даследаванне пошукаў самаідэнтыфікацыі рускай літаратурай другой паловы XIX стагоддзя ў працы І.В. Кудрашова).

Адзінкавыя літаратуразнаўчыя артыкулы тэарэтычнага характару па пазначанай праблеме ўсё ж існуюць. Перадусім, гэта працы С.С. Імяхелавай і Л.А. Сафранавай.

Даследаванне С.С. Імяхелавай “Проблема самоидентификации человека и ее осмысление в русской прозе второй половины XX века” датычыцца рускай прозы другой паловы XX стагоддзя і фіксуе асноўныя прычыны духоўнага крызісу асобы, адлюстраваныя ў літаратуры гэтага часу. Тэарэтычная каштоўнасць працы заключаецца ў тым, што Імяхелава пазначае праблему самаідэнтыфікацыі асобы менавіта ў літаратурна-мастацкім сэнсе.

Л.А. Сафранава ў артыкуле “О проблемах идентичности” (2006) разгледзела праблему ідэнтычнасці і ідэнтыфікацыі суб’ектаў культуры ў больш шырокім, глабальным сэнсе, закранаючы пытанні сутнасці ідэнтыфікацыі героя, яе формы і эвалюцыі ідэнтычнасцей мастацкага персанажа ў гісторыі культуры, спосабаў атаясамлівання персанажа чытачом і іншымі персанажамі, праблемы, звязаныя з ідэнтыфікацыяй тэкстаў і аўтарства і г.д. Услед за назіраннямі папярэднікаў навукоўца сцвярджае зменлівы характар ідэнтычнасці і выводзіць гэтую ўласцівасць на агульнакультурны

ўзровень, акцэнтуючы рознакіраванасць ідэнтычнасці асобы ў мастацкіх тэкстах розных эпох. Як форму “ўскладненай ідэнтычнасці” Сафронава вывучае літаратурную маску персанажа.

Заклучэнне. На падставе прааналізаваных даследаванняў можна прапанаваць варыянт сталага бачання сутнасці і асноўных характарыстык самаідэнтыфікацыі асобы.

Самаідэнтыфікацыя асобы разглядаецца пераважна як складаны, абумоўлены ў культурна-гістарычным плане, бесперапынны працэс набыцця тоеснасці чалавека з самім сабой. Дыялектыка гэтага працэсу заключаецца ў немагчымасці такога самасупадзення (што паказана М.М. Бахціным, М. Хайдэгерам); а таксама ў сумяшчэнні ў свядомасці чалавека сацыяльных і псіхалагічных складнікаў, якія адначасова і супрацьпастаўлены, і непарыўна звязаны паміж сабой.

Праблемы асобы, у тым ліку, крызіс яе самаідэнтыфікацыі, значна актуалізаваліся. Названы крызіс абвастрыўся ў сучасную эпоху росту сацыяльнай дынамікі ў посткаланіяльным свеце, у часы дэструкцыі і паніжэння статусу асобы ў мастацтве постмадэрнізму. Усё гэта робіць праблематычным працэс захавання асобаснай цэласнасці, што вядзе да з’яўлення паняцця “паліфанічнай” (“множнай”) ідэнтычнасці. У падыходах даследчыкаў розных гуманітарных дысцыплін да пазначанай праблемы назіраюцца свае асаблівасці: прадстаўнікі філасофскай думкі тэарэтызуюць пытанне, з доляй універсальнасці ўпісваючы самаідэнтыфікацыю чалавека ў шырокі культурны і духоўны кантэкст; у той жа час даследчыкі псіхалагічнага напрамку схільныя менавіта да ўпарадкавання, класіфікацыі праблемных момантаў, часта звяртаюцца да пэўнай канкрэтнай групы людзей, канкрэтызуючы свае высновы ў прыкладных працах; праежжавае становішча займаюць сацыялагічныя даследаванні, якія таксама часта маюць эксперыментальную аснову.

Вывучэнне самаідэнтыфікацыі асобы ў мастацкім тэксце грунтуецца на высновах па дадзенай праблеме, зробленых у розных галінах гуманітарных ведаў. У той жа час літаратуразнаўцы, прызнаючы падпарадкаванне літаратурнага феномена самаідэнтыфікацыі ўніверсальным ідэнтыфікацыйным прынцыпам, спрабуюць

улічваць у сваіх працах мастацкі кантэкст і законы мастацкай умоўнасці – каб вырашыць пытанні, што суадносяцца менавіта з задачамі аналізу літаратурнага працэсу. Так узнікаюць уяўленні пра спецыфічныя формы ідэнтычнасці і самаідэнтыфікацыйныя праблемы, уласцівыя для мастацкага тэксту, выкліканыя асаблівасцямі персанажа (або наратора) як фігуры, якая створаная аўтарам і ўспрымаецца чытачом. У гэтым плане выяўляюцца складанасці ўзаемадзеяння паміж пісьменніцкай і мастацкай ідэнтычнасцю, а таксама розныя аспекты ідэнтычнасці персанажаў у залежнасці ад сацыяльна-гістарычнай праблематыкі, пэўнага светапогляду ў тую ці іншую культурную эпоху. Разам з тым праблема самаідэнтыфікацыі асобы героя (звязаная з самаадчуваннем героя, з суаднесенасцю паміж тым, як персанаж сябе ўспрымае і кім насамрэч з’яўляецца, яго адпаведнасцю сацыякультурнаму асяроддзю і інш.), якую ўсё больш актуалізуюць пісьменнікі, і асабліва ў пераломныя часы, застаецца па-за межамі спецыяльнай увагі даследчыкаў нацыянальных літаратур.

Літаратура

1. Бахтин, М.М. Автор и герой в эстетической деятельности / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – 2-е изд. – М., 1986. – С. 9–191.
2. James, W. The principles of psychology: in 2 vol. / W. James. – New York: Holt, 1890. – Vol. 1. – 716 p.
3. Cooley, C.H. Human nature and the social order / C.H. Cooley. – New York: C. Scribner’s sons, 1902. – 434 p.
4. Хайдеггер, М. Тожество и различие [Электронный ресурс] / М. Хайдеггер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/Togd_Razl.php. – Дата доступа: 23.04.2014.
5. Хёсле, В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности [Электронный ресурс] / В. Хёсле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112–123. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000647/index.shtml>. – Дата доступа: 21.04.2014.
6. Giddens, A. Modernity and self-identity: Self and Society in the Late Modern Age / A. Giddens. – Stanford: Stanford university press, 1991. – 264 p.
7. Лукьянов, О.В. Самоидентичность как условие устойчивости человека в меняющемся мире: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / О.В. Лукьянов; Томск. гос. ун-т. – Томск, 2009. – 43 с.

Паступіў у рэдакцыю 27.10.2020